

The role of Halal industry in the advancement of new Islamic civilization emphasizing the economic strategies of the second phase of the revolution

Bahar Akhavan *

Received on: 18/12/2022

Maisam Ghahreman **

Accepted on: 13/06/2023

Abstract

Purpose: The aim of this research is to examine the influence of the halal industry on the realisation of the economic power of the new Islamic civilisation based on Imam Khamenei's statements in the second phase of the revolution. The emergence and spread of the new Islamic civilisation as the grand strategy of the Islamic Revolution in Iran requires the use of the material and spiritual capacities in the Islamic world; one of the most important capacities is the organisation of a dynamic and independent economic power based on the teachings of Islam, which was identified and explained in the second phase of the revolution (the third recommendation). Imam Khamenei's economic guidelines in the third recommendation of this statement draw a clear roadmap for officials and planners towards a new Islamic civilisation. In addition, by using their strategies, with a special focus on the link between theory and practise, to provide a roadmap for efficient and appropriate policy making in the economic category for the creation and prosperity of the new Islamic civilisation. The research question is that how does the promotion of halal industry affect the emergence and progress of the new Islamic civilisation? In answering this question, it was considered that the statistical society is the text of the declaration of the second step of the Islamic revolution, especially the statements of the Supreme Leader in the field of economics.

Methodology: This research attempts to answer the question by applying the descriptive-analytical method based on thematic analysis (Atride-Sterling) according to the economic strategies of explaining the second step of the revolution: In the first step, according to the purpose and research question, significant statements in the field of economics were extracted from the original

---

* Ph.D in International Relations, Isfahan University, Isfahan, Iran. (Corresponding Author).
akhavanbahar8@gmail.com 0000-0002-2155-899X

** Assistant Professor of the Department of Historical Studies of the Islamic Revolution, Islamic Revolution Documentation Center, Tehran. Iran.

Meisam.ghahreman@gmail.com

 0000-0002-4065-2228

text and analysed under title of basic themes. These concepts were 36 themes. In the second step, the themes were organised according to the principle of proportionality and similarity and these concepts were divided into two groups. These themes are considered as the basis for the comprehensive theme (the economic strategies of leadership in the third recommendation of the explanation of the second step of the revolution). In the next step, after an overview of Iran's geopolitical capacities in halal trade, the influential components of the halal industry for the progress of modern Islamic civilisation at both national moreover, transnational levels were analysed.

Findings: The research findings show that the Supreme Leader's strategies can be divided into two categories, namely the national sphere (emphasizing indigeneity) and the strategies in the transnational sphere (emphasizing extraversion), in four indicators: increasing national production, independent economy, dealing with US sanctions, and becoming a regional economic power. The way the original idea was explored has proven to be correct considering Iran's capabilities, including diverse and rich natural resources, efficient human capital, unique geographical location, superiority of transit routes, and jihadist spirit based on the values of the Islamic Revolution. The halal industry creates new markets for domestic products; the development of production infrastructure can lead to an increase in domestic production and contributes to an independent economy through the increase and development of non-oil exports. On the other hand, halal trade will significantly reduce the negative impact of US sanctions by providing the country with foreign exchange and creating synergy through halal food diplomacy; finally, branding halal products in Iran creates significant opportunities on the way to becoming an economic power in the region.

Conclusion: The study of the research has shown that the halal industry has a positive impact on the implementation of the Supreme Leader's economic strategies to create a new Islamic civilization. Halal industry is capable of creating a favorable economic system in line with the ideal of modern Islamic civilization. Some practical measures such as providing export incentives for halal brand activists, requiring producers to comply with international quality standards and obtain the halal mark, international marketing training for exporters in the halal industry, industrialising and technologically improving the production process of halal livestock and agricultural products, identifying the needs and recognising the demand for halal consumption in the region and the world, and opening up new markets will lead to achieving a maximum share of this market.

Keyword: Imam Khamenei, The New Islamic Civilization, Halal Industry, Declaration of the Second phase of the Revolution, Economic Strategy.

نقش صنعت حلال در پیشبرد تمدن نوین اسلامی با تأکید بر راهبردهای اقتصادی بیانیه‌ی گام دوم انقلاب

بهار اخوان *

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۲۷

میثم قهرمان **

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۳

چکیده

ظهور و گسترش تمدن نوین اسلامی به‌عنوان راهبرد کلان انقلاب اسلامی ایران، مستلزم به‌کارگیری ظرفیت‌های مادی و معنوی در جهان اسلام است. یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌ها، سازمان‌دهی قدرت اقتصادی پویا و مستقل مبتنی بر آموزه‌های اسلام است که در بیانیه‌ی گام دوم انقلاب (توصیه سوم) شناسایی و تبیین گردیده است. رهنمودهای اقتصادی امام‌خامنه‌ای در توصیه‌ی سوم این بیانیه، نقشه‌ی راه روشنی را برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان در جهت تمدن‌سازی نوین اسلامی را ترسیم می‌کند. این پژوهش درصدد است تأثیر صنعت حلال بر تحقق راهبردهای اقتصادی تمدن نوین اسلامی را بر اساس فرمایشات امام‌خامنه‌ای در بیانیه‌ی گام دوم انقلاب بررسی نماید. بر این اساس، پژوهش مذکور با روش توصیفی-تحلیلی مبتنی بر تحلیل مضمون (آترید-استرلینگ) در نظر دارد به این پرسش پاسخ دهد که با توجه به راهبردهای اقتصادی بیانیه‌ی گام دوم انقلاب، ترویج صنعت حلال چگونه بر ظهور و پیشبرد تمدن نوین اسلامی تأثیر می‌گذارد؟ یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که راهبردهای اقتصادی مقام معظم رهبری در توصیه سوم این بیانیه در دو سطح ملی و فراملی قابل تبیین می‌باشد و صنعت حلال نیز با افزایش تولید ملی، اقتصاد مستقل، مقابله با تحریم‌های ایالات‌متحده و تبدیل شدن به قدرت اقتصادی منطقه‌ای می‌تواند در ایجاد و شکوفایی آرمان تمدن نوین اسلامی تأثیرگذار باشد.

کلمات کلیدی: امام‌خامنه‌ای، تمدن نوین اسلامی، صنعت حلال، بیانیه گام دوم انقلاب، راهبرد اقتصادی.

* دانش‌آموخته دکتری روابط بین‌الملل، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. (نویسندهٔ مسئول).

ID 0000-0002-2155-899X

akhavanbahar8@gmail.com

** استادیار پژوهشی گروه مطالعات تاریخی انقلاب اسلامی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، تهران، ایران.

ID 0000-0002-4065-2228

Meisam.gahreman@gmail.com

بیان مسئله

انقلاب اسلامی به‌عنوان آغازگر تجدید حیات تمدن نوین اسلامی برای امت اسلامی و جوامع اسلامی پیام احیای هویت اسلامی و بازگشت به اسلام را به ارمغان آورده است و در این راستا راهکارهای ضروری برای فهم مباحث اسلامی به شکل کارساز و کارآمد موردتوجه قرار داده است. شناخت حقیقت تمدن اسلامی و آگاهی از ظرفیت‌های جهان اسلام از الزامات رسیدن به آن تمدن به شمار می‌آید. مقام معظم رهبری در خصوص ضرورت تمدن‌سازی نوین اسلامی می‌فرماید: «اینکه من بارها می‌گویم تمدن اسلامی و بارها می‌گویم ایران می‌تواند قله‌ی تمدن اسلامی قرار بگیرد، این نگاه به واقعیت‌های کشور است. ما می‌توانیم اقتصادمان را پیشرفت بدهیم، صنعتان را پیشرفت بدهیم، کشاورزی‌مان را پیشرفت بدهیم و خودکفایی را در آنجایی که خودکفایی لازم است به وجود بیاوریم» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۰۲/۰۸). رشد و پیشرفت اقتصادی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم تمدن نوین اسلامی، جلوه‌هایی دارد که در بیانیه گام دوم انقلاب بدان اشاره شده است. طرح دغدغه‌های حکیمانه و زمان‌شناسانه اقتصادی از سوی مقام معظم رهبری، به‌ویژه رهنمودهای ایشان در بیانیه گام دوم انقلاب مسیر بسیار روشن، مدبرانه و آگاهانه را ترسیم کرده است. در این راستا رهبر معظم انقلاب اسلامی در بیانیه گام دوم انقلاب که در آن به سرفصل‌های مهم پرداخته شده، ضمن برشمردن ظرفیت‌های مهم کشور برای گام دوم انقلاب در حوزه‌ی اقتصادی، توصیه‌ها و الزامات مهمی را برای تحقق اقتصاد قوی که نفوذپذیر و سلطه‌پذیر نباشد، بیان کرده‌اند. توصیه سوم بیانیه گام دوم انقلاب بر پایه‌ی اقتصاد بنانهاده شده است. در توصیه‌ی مذکور به‌روشنی عملکردهای ضعیف اقتصادی موردانتقاد قرار گرفته است و با تأکید بر عیوب ساختاری چالش‌های درونی اقتصاد ایران که منجر به چالش‌های بیرونی برای کشور می‌شود، مطرح شده است.

طبق فرمایشات مقام معظم رهبری به علت آسیب‌پذیری اقتصاد ایران در وابستگی به درآمد حاصل از نفت، تأمین نیاز عظیم ارزی کشور باید با توسعه‌ی صادرات غیرنفتی به‌ویژه بخش صنایع کشاورزی و غذایی صورت گیرد. براین اساس، با توجه به ظرفیت‌های عظیم اقتصادی در جهان اسلام، صنعت حلال به‌عنوان یک تجارت نوین جهانی، فرصت‌های اقتصادی چشمگیری را به جمهوری اسلامی ایران ارائه می‌دهد که بهره‌گیری از آن، تحقق اقتصادی قوی و مستقل در

جهت ایجاد و گسترش تمدن نوین اسلامی را میسر خواهد ساخت. صنعت حلال، مبادلات محصولات و خدمات با استانداردار حلال در بازار جهانی میان کشورهای اسلامی و غیر اسلامی را دربر می‌گیرد که با توجه به تقاضای روزافزون، حجم عظیمی از تجارت صنایع غذایی در مقیاس جهانی را شامل می‌شود. ایران به‌عنوان یک کشور اسلامی بزرگ و شناخته‌شده از مزیت بالقوه‌ای برای موفقیت در صنعت حلال برخوردار است اما سهم کشورمان در این بازار رضایت‌بخش نیست.

با توجه به آنچه گفته شد، به نظر می‌رسد که گسترش فعالیت ایران در زمینه‌ی صنعت حلال در بازارهای جهانی می‌تواند نقش مهمی را در توسعه‌ی صادرات غیرنفتی به‌ویژه بخش صنایع کشاورزی و غذایی ایفا کند. بنابراین، پرسشی که این مقاله در پی پاسخ به آن برآمده این است که با توجه به راهبردهای اقتصادی بیانیه گام دوم انقلاب، ترویج صنعت حلال چگونه بر ظهور و پیشبرد تمدن نوین اسلامی تأثیر می‌گذارد؟ این پژوهش ضمن بررسی پژوهش‌های سابق، ادبیات نظری پژوهش را در قالب تعریف مفاهیم و جامعه آماری تحقیق (توصیه سوم بیانیه گام دوم انقلاب)، مطرح می‌نماید؛ در ادامه شاخص‌های فرمایشات مقام معظم رهبری، بر اساس روش تحلیل مضمون، شناسایی و در سه طبقه مضمون فراگیر، مضمون سازمان‌دهنده، مضمون پایه سازمان‌دهی خواهند شد. در وهله‌ی بعد، پس از ارائه‌ی نمایی از ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی ایران در تجارت حلال، مؤلفه‌های تأثیرگذار صنعت حلال بر پیشبرد تمدن نوین اسلامی در دو سطح ملی و فراملی مورد واکاوی قرار خواهد گرفت.

۱. پیشینه‌ی پژوهش

به‌رغم منابع غنی اندیشه‌ای و تأکید امام خامنه‌ای بر موضوع تمدن نوین اسلامی و سیاست‌های اقتصادی ایشان، شاهد کمی فعالیت‌های مطالعاتی و فقدان الگوهای روشن و دقیق مدیریت استراتژیک در این زمینه هستیم. برخی از این آثار که شباهت‌هایی با موضوع این پژوهش و یا با قسمت‌هایی از آن دارد مرور می‌شود. در مقاله‌ی «آسیب‌شناسی کارگزاران در تحقق دولت اسلامی در روند شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای»، (باقری و مباشری، ۱۴۰۰) به تحلیل سه دسته آسیب‌های فردی؛ آسیب‌های مدیریتی و آسیب‌های سیاسی در تحقق دولت

اسلامی پرداخته است. در پژوهش «نقش اقتصاد مقاومتی در تحقق تمدن نوین اسلامی»، (میرزالو و دولتی، ۱۳۹۹) الگوی رفتاری اقتصاد مقاومتی در قالب تحقق تمدن نوین اسلامی، بر اساس روش تحقیق قیاس - استقرا مورد بررسی قرار گرفته است. از دیگر پژوهش‌ها می‌توان به مقاله‌ی «نقش استقلال اقتصادی انقلاب اسلامی در پیشبرد تمدن نوین اسلامی» (نیری، ۱۳۹۶) اشاره کرد که نویسنده با توجه به عملکرد انقلاب اسلامی، موضوع استقلال اقتصادی - دو بعد مادی و معنوی - همچنین نقش آن در تمدن نوین اسلامی را ارزیابی نموده است. مقاله‌ی «تحلیل گفتمان بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی» (ترک‌زاده و دیگران، ۱۳۹۹) تحلیل گفتمان بیانیه گام دوم انقلاب به منظور ایجاد یک نظام رفتاری برای اقدام را مورد توجه قرار داده است. مقاله‌ی دیگری تحت عنوان «تحلیل گفتمان انتقادی بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی» (نصرت‌پناه، ۱۳۹۸) با روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، روابط ایدئولوژیک بیانیه را در سه بخش توصیف، تفسیر و تبیین واکاوی نموده و به کشف ارتباط میان زبان، ایدئولوژی و قدرت پرداخته است. در نهایت مقاله‌ی «بررسی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در بیانات مقام معظم رهبری و نقش آن در تمدن‌سازی نوین اسلامی» (رحیمیان و دیگران، ۱۳۹۷) نقش مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی شامل اعتماد اجتماعی، همبستگی اجتماعی، مشارکت اجتماعی، حمایت اجتماعی و بیداری اجتماعی را در تمدن‌سازی نوین اسلامی بررسی نموده است.

مطالعات پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد، اکنون حوزه‌ی مطالعاتی اقتصادی و تمدن‌سازی نوین با انبوهی از مطالبات و سیاست‌های تحقق‌نیافته رهبر معظم انقلاب مواجه بوده که با آنها برخورد صوری و تشریفاتی شده است. البته روشن است که تحرکات و تلاش‌هایی محدود و کم‌دامنه درباره‌ی برخی از این مقولات صورت پذیرفته است که نمی‌توان آنها را نادیده انگاشت، اما مسئله این است که همه‌ی ما به وضوح می‌دانیم که در اغلب موارد چارچوب فکری مقام معظم رهبری و اجرای سیاست‌های ایشان کاملاً به مرحله‌ی عمل و تحقق نرسیده است. ضمن اینکه مطالعات حوزه‌ی صنعت حلال و نقش آن بر تمدن‌سازی نوین بر پایه‌ی اندیشه‌ی اقتصادی امام خامنه‌ای و ضرورت پرداختن به آن همچنان مورد غفلت واقع شده است. از این حیث در پژوهش حاضر با توجه به تأکید مقام معظم رهبری بر ایجاد تمدن نوین اسلامی، تأثیر تجارت حلال در جهت تحقق رهنمودهای ایشان در حوزه‌ی اقتصادی بر اساس توصیه سوم بیانیه گام دوم انقلاب بر پایه‌ی ظرفیت‌های واقعی بالقوه و بالفعل ایران مورد تحلیل قرار گرفته است.

۲. چارچوب مفهومی پژوهش

پیش از آغاز بحث، لازم است در بخش اول پژوهش به تعریف مفاهیم کلیدی پرداخته شود و در ادامه راهبردهای اقتصادی امام خامنه‌ای در «توصیه سوم» بیانیه گام دوم انقلاب به‌عنوان قلمرو پژوهش تبیین خواهد شد.

۲-۱. تمدن نوین اسلامی

تمدن اسلامی تمدنی است که همه‌ی مؤلفه‌های آن در محور اسلام شکل گرفته است. تمدن اسلامی از همه‌ی ویژگی‌های تمدن الهی در چارچوب آموزه‌های قرآنی و متکی بر سنت پیامبر (ص) برخوردار است و مؤلفه‌های آن شامل: دین، اخلاق، علم، عدالت، قوانین، مقررات، اصول دینی و غیره می‌باشد (قاسمی، ۱۴۰۱، ص ۳۲۳). در اندیشه‌ی مقام معظم رهبری، شاخص اصلی و عمومی تمدن اسلامی، بهره‌مندی انسان‌ها از همه‌ی ظرفیت‌های مادی و معنوی‌ای است که خداوند برای تأمین سعادت و تعالی آنان، در عالم طبیعت و در وجود خود آنان تعبیه کرده است (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۰۲/۰۹).

۲-۲. صنعت حلال

کلمه‌ی حلال معمولاً در ارتباط با غذا به کار می‌رود که اشاره دارد به غذایی که با قوانین اسلام مطابقت داشته باشد. بر اساس دستورالعمل AL/GL 24 1997 برای استفاده از واژه‌ی حلال صادر از دبیرخانه‌ی سازمان خواروبار و کشاورزی^۱ و برنامه استاندارد غذایی سازمان جهانی بهداشت^۲ (۱۹۹۹) غذای حلال عبارت‌اند از غذایی که به‌موجب قوانین اسلام مجاز است و بایستی در آن شرایط زیر محفوظ شده باشد: ۱. نباید شامل یا در برگیرنده‌ی چیزی باشد که بر طبق قوانین اسلامی غیرقانونی است. ۲. در تهیه، فرآوری، حمل‌ونقل یا انبارسازی آن هیچ ابزار یا تسهیلات خلاف قانون بر طبق قوانین اسلامی استفاده نشده باشد. ۳. در جریان تهیه، فرآوری، حمل‌ونقل یا انبارسازی در تماس مستقیم با هر نوع غذایی که شرایط ۱ و ۲ فوق را تأمین ننماید، قرار نگیرد (نوروزی، ۱۳۹۳، ص ۱۷). در آیات قرآن کریم خداوند انسان را از هرگونه آلودگی نهی کرده است

1 . Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO)

2 . World Health Organization (WHO)

و حتی در سبک زندگی، تهیهی غذا و خوراکی‌ها بر پاکیزگی و حلال سفارش نموده است.^۱

۳-۲. راهبردهای اقتصادی امام خامنه‌ای در «توصیه سوم» بیانیه گام دوم انقلاب

در آستانه‌ی ورود جمهوری اسلامی ایران به دهه‌ی پنجم انقلاب اسلامی، امام خامنه‌ای در بیانیه‌ی مهم و راهبردی موسوم به «گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران به‌ویژه جوانان، به تبیین دستاوردهای شگرف چهار دهه‌ی گذشته پرداخته و توصیه‌هایی اساسی به‌منظور آغاز چهل سال دوم انقلاب ارائه فرموده‌اند. در این بیانیه، مقام معظم رهبری با مرور تجربه‌ی چهل‌ساله‌ی انقلاب اعلام کردند که انقلاب وارد گام دوم خود (مرحله‌ی خودسازی، جامعه‌سازی و تمدن‌سازی) شده است که باید در چارچوب نظریه‌ی نظام انقلابی و با تلاش جوانان به‌سوی تحقق آرمان ایجاد تمدن نوین اسلامی گامی برداشته شود. در سالیان اخیر، توجه ویژه‌ی امام خامنه‌ای به مسئله‌ی اقتصاد بر کسی پوشیده نیست. از ادبیات و رهنمودهای مکرر امام خامنه‌ای این‌گونه استنباط می‌شود که «اقتصاد قوی و مستقل» محوری‌ترین دغدغه‌ی رهبر انقلاب می‌باشد که از ملزومات ایجاد تمدن نوین اسلامی نیز تلقی می‌گردد. اختصاص بخشی از بیانیه‌ی «گام دوم انقلاب» به مسائل اقتصادی، بیانگر توجه جدی و ویژه‌ی ایشان به این موضوع است. در بخش مهمی از این بیانیه‌ی راهبردی، ضمن برشمردن ظرفیت‌های مهم کشور برای گام دوم انقلاب در حوزه‌ی اقتصادی، توصیه‌های اساسی برای تحقق اقتصاد قوی که نفوذپذیر و سلطه‌پذیر نباشد، بیان شده است. توصیه‌ی سوم بیانیه گام دوم انقلاب مختص به مباحث اقتصادی است. توصیه‌ی اقتصادی بیانیه گام دوم انقلاب در دو بخش اصلی آمده است: بخش اول دستاوردها و برکاتی است که در چهل سال اول انقلاب در اقتصاد به‌دست آمده است. بخش دوم عیوب و چالش‌هایی است که در چهل سال دوم با آن مواجه خواهیم بود و درنهایت مهم‌ترین راه‌حل‌ها برای عبور از این عیوب و چالش‌ها آمده است. رهبر معظم انقلاب اسلامی در بخش سوم این بیانیه‌ی راهبردی ضمن تأکید بر اینکه اقتصاد، هدف جامعه‌ی اسلامی نیست، اما وسیله‌ای است که بدون آن نمی‌توان به هدف‌ها رسید، در بیان چالش‌های اقتصاد کشور، چالش بیرونی را تحریم و وسوسه‌های دشمن و چالش درونی اقتصاد را عیوب ساختاری و ضعف‌های مدیریتی خواندند و تأکید کردند که در صورت

۱. آیه ۲۴ سوره عبس، آیه ۳۱ سوره اعراف، آیات ۱۶۸ و ۱۷۲ سوره بقره، آیه ۸۱ سوره طه، آیه ۱۹ سوره

کهف، آیات ۹۰ و ۹۱ سوره مائده

اصلاح مشکل درونی، چالش بیرونی کم اثر یا بی اثر خواهد شد. مقام معظم رهبری مهم‌ترین عیوب ساختاری اقتصاد کشور را وابستگی اقتصاد به نفت، دولتی بودن بخش‌هایی که در حیطه‌ی وظایف دولت نیست، نگاه به خارج و نه به توان و ظرفیت داخلی، استفاده‌ی اندک از ظرفیت نیروی انسانی کشور، بودجه‌بندی معیوب و نامتوازن، عدم ثبات سیاست‌های اجرائی اقتصاد، عدم رعایت اولویت‌ها و وجود هزینه‌های زائد و مسرفانه در بخش‌هایی از دستگاه‌های حکومتی برشمردند و مهم‌ترین راه‌حل‌ها را هم درون‌زایی اقتصاد کشور، مولد شدن و دانش‌بنیان شدن، مردمی کردن اقتصاد و تصدی‌گری نکردن دولت، برون‌گرایی با استفاده از ظرفیت‌ها و سپردن کار به دست یک مجموعه‌ی جوان و دانا و مؤمن و مسلط بر دانسته‌های اقتصادی دانستند (بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲). به نظر می‌رسد جهت تحقق رهنمودهای اقتصادی در توصیه‌ی سوم بیانیه‌ی مذکور، تمامی مجموعه‌ی نظام، صنعت، نخبگان و مردم وظایفی دارند برای دستیابی به تمدن نوین اسلامی تلاش نمایند.

۳. روش پژوهش

در پژوهش حاضر در ابتدا با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون به سبک اترید- استرلینگ، رهنمودهای مقام معظم رهبری از متن بیانیه گام دوم انقلاب احصاء و سازماندهی شده است. این نوشتار تحقیق کیفی و از نوع پژوهش‌های کاربردی است؛ چراکه به استنباط سیاست‌های اقتصادی امام خامنه‌ای در بیانیه گام دوم انقلاب پرداخته است. ضمن اینکه یافته‌های پژوهش می‌تواند در جهت بهبود تصمیم‌سازی و سیاست‌گذاری در این حوزه مؤثر واقع شود؛ لذا کاربردی است. بر این اساس، روش توصیفی- تحلیلی انتخاب شده است. گردآوری داده‌ها، بر پایه‌ی روش کتابخانه‌ای با بهره‌گیری از ابزار فیش‌برداری و مراجعه به منابع دست اول، یعنی کلام امام خامنه‌ای در این بیانیه است و برای تحلیل داده‌ها از تحلیل مضمون استفاده شده است.

۳-۱. جامعه آماری و اعتبارسنجی

جامعه آماری این مقاله، متن بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به‌ویژه فرازهای مقام معظم رهبری در حوزه‌ی اقتصادی بوده است. با توجه به جامعه آماری، در ابتدا پژوهشگر بر مبنای هدف و سؤال پژوهش نسبت به فیش‌برداری اقدام نموده است. تمام گزاره‌هایی که در متن بیانیه گام دوم

انقلاب به نوعی پاسخ به سؤال اصلی پژوهش بوده و در محور حوزه‌ی اقتصاد قلمداد شده است، استخراج شده‌اند. نظریه‌پردازان این حوزه از جمله گویا و لینکلن با بیان چهار معیار باورپذیری، انتقال‌پذیری، اطمینان‌پذیری و تأییدپذیری، بررسی صحت و تأیید روایی و پایایی در تحقیقات کیفی را دستور کار خود قرار می‌دهند (گویا و لینکلن^۱، ۲۰۰۵، ص ۱۹۱). پژوهش حاضر با رعایت اصل امانتداری و دقت فرمایشات امام خامنه‌ای در متن بیانیه گام دوم انقلاب را به‌عنوان گزاره‌ی اصلی برگزیده است. پژوهشگر، گزاره‌های اصلی را بدون هیچ‌گونه سوگیری عیناً منتقل کرده است که توسط سایر پژوهشگران قابل ارزیابی است؛ بدین‌جهت پژوهش مذکور معیارهای مذکور را داراست.

۳-۲. کاربرد روش

روش اترید- استرلینگ یکی از روش‌های مرسوم کدگذاری در تحلیل مضمون است. این روش مبتنی بر تشکیل شبکه‌ی مضامین^۲ است و در پژوهش‌های مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرد. شبکه‌ی مضامین شامل سه دسته از کدها و مفاهیم است: مضامین پایه^۳، مضامین سازمان‌دهنده^۴، مضامین فراگیر^۵. مضامین پایه کدها و گزاره‌های کلیدی متن را در برمی‌گیرد؛ لذا با مطالعه‌ی کامل متن باید خردترین کدها شناسایی و به‌عنوان یک مضمون پایه انتخاب شود. مضامین سازمان‌دهنده یا یکپارچه‌کننده شامل مضامین حاصل از ترکیب و تلخیص مضامین پایه است. گزاره‌های پایه باید با دقت مرور شوند و مفاهیم همسان و مشابه در کنار هم قرار گیرند. محقق بر اساس توان تشخیص و تسلط خود بر متن باید عنوان مناسبی برای هر دسته از کدها انتخاب کند. درنهایت مضامین فراگیر شامل مضامین عالی دربرگیرنده حاکم بر متن به‌مثابه کل است (اترید استرلینگ^۶، ۲۰۰۱، ص ۳۸۵). در پژوهش مذکور، تحلیل مضمون در جامعه آماری یعنی بخش اقتصاد (توصیه سوم) در متن بیانیه گام دوم انقلاب صورت گرفته است. در گام اول با توجه به هدف و سؤال پژوهش گزاره‌های معنادار در حوزه‌ی اقتصاد از متن اصلی استخراج شد و

1. Guba, E. G., & Lincoln, Y. S.
2. Thematic Network
3. Basic Themes
4. Organizing Themes
5. Global Themes
6. Attride-Stirling

در ستون ابتدایی تحت عنوان مضامین پایه جمع‌آوری شد. این مفاهیم به‌دست‌آمده ۳۶ مضمون بوده‌اند. در گام دوم سازماندهی مضامین بر پایه‌ی اصل تناسب و تشابه صورت گرفت و این مفاهیم در دو گروه سازماندهی شدند. مضامین مذکور به‌عنوان زیربنای مضمون فراگیر (راهبردهای اقتصادی مقام رهبری در توصیه‌ی سوم بیانیه گام دوم انقلاب) محسوب می‌شوند.

۴. یافته‌های پژوهش

۴-۱. راهبردهای اقتصادی مقام معظم رهبری بر اساس تحلیل مضمون

برای فهم و تبیین چستی و چگونگی اجرایی شدن توصیه‌ی سوم بیانیه گام دوم مقام معظم رهبری ابتدا باید آن را در مقام یک سند استراتژیک درک کرد و سپس به تحلیل و تبیین و یافتن راه‌های محقق آن همت گماشت. از مهم‌ترین نیازمندی‌ها برای درک آن، شناخت ساختار بیانیه است. این بیانیه دارای سه بخش اساسی است. بخش اول: خصایص، ویژگی‌ها و تمایزات انقلاب اسلامی؛ در این بخش ویژگی‌های انقلاب اسلامی و تفاوت آن با سایر انقلاب‌ها بررسی شده است. بخش دوم: مسیر انقلاب و جایگاه کنونی آن؛ در این بخش به چالش‌ها و کامیابی‌ها و توطئه‌های دشمنان و دستاوردهای مادی و معنوی انقلاب اسلامی می‌پردازند. بخش سوم: تبیین چشم‌اندازهای آینده و توصیه‌هایی درباره‌ی آینده انقلاب اسلامی؛ در این بخش نقشه راه تمدن‌سازی با افق بلند بر اساس هفت محور مطرح شده است؛ توصیه سوم این بخش راهبردهای اقتصادی در قالب توصیه سوم به‌عنوان یکی از پایه‌های اساسی تمدن نوین اسلامی مطرح شده که مضامین و گزاره‌های آن در جدول زیر احصاء شده است.

گزاره‌ها و مضامین مستخرج از تحلیل محتوای متن بیانیه گام دوم انقلاب نشان می‌دهد که راهبردهای اقتصادی رهبر انقلاب در دو محور سیاست‌ها در حوزه‌ی ملی (با تأکید بر درون‌زایی) و سیاست‌ها در حوزه‌ی فراملی (با تأکید بر برون‌گرایی) قابل‌شناسایی است. این محورها در چهار بخش افزایش تولید ملی، اقتصاد مستقل، مبارزه با تحریم، تبدیل‌شدن به قدرت اقتصادی منطقه تقسیم‌بندی شده است. در ادامه چگونگی تحقق قدرت اقتصادی تمدن نوین اسلامی با ترویج صنعت حلال مورد توجه قرار گرفته است.

جدول شماره ۱. مضامین مستخرج از توصیه سوم بیانیه گام دوم انقلاب

مضمون پایه	مضمون سازمان‌دهنده		مضمون فراگیر
<ul style="list-style-type: none"> - عیوب ساختاری و ضعف‌های مدیریتی - استفاده‌ی اندک از ظرفیت نیروی انسانی کشور - تولید انبوه و باکیفیت - مولد شدن و دانش‌بنیان شدن اقتصاد - مناسبات مدیریتی خردمندانه - فعال کردن و بهره‌گیری از فرصت‌های مادی کشور توسط مدیران کارآمد و پرانگیزه و خردمند - مردمی کردن اقتصاد - یک مجموعه‌ی جوان و دانا و مؤمن و مسلط بر دانسته‌های اقتصادی در درون دولت خواهند توانست به این مقاصد برسند. 	<p>افزایش تولید ملی</p>	<p>سیاست‌ها در حوزه ملی (با تأکید بر درون‌زایی)</p>	<p>راهبردهای اقتصادی مقام معظم رهبری در توصیه سوم بیانیه گام دوم انقلاب</p>
<ul style="list-style-type: none"> - انقلاب اسلامی راه نجات از اقتصاد ضعیف و وابسته و فاسد - راه‌حل این مشکلات سیاست‌های اقتصاد مقاومتی است - وابستگی اقتصاد به نفت - دولتی بودن بخش‌هایی از اقتصاد - مهم‌ترین عیوب، نگاه به خارج و نه به توان و ظرفیت داخلی - درون‌زایی اقتصاد کشور - تأکید بر تقویت اقتصاد مستقل کشور - پیشرفت کشور از جمله در بخش تولید و اقتصاد ملی ارتقاء یابد. 	<p>اقتصاد مستقل</p>		

ادامه جدول شماره ۱. مضامین مستخرج از توصیه سوم بیانیه گام دوم انقلاب

مضمون پایه	مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگیر
<p>- چالش بیرونی تحریم و سوسه‌های دشمن</p> <p>- برون‌گرایی با استفاده از ظرفیت‌هایی که قبلاً به آن اشاره شد،</p> <p>- اقتصاد یک نقطه‌ی کلیدی تعیین‌کننده است</p> <p>- اقتصاد قوی، نقطه‌ی قوت و عامل مهم</p> <p>سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور</p> <p>- اقتصاد ضعیف، نقطه‌ضعف زمینه‌ساز نفوذ و سلطه و دخالت دشمنان</p> <p>- اقتصاد وسیله‌ای است که بدون آن نمی‌توان به هدف‌ها رسید</p> <p>- تأثیر شگرف اقتصاد بر زندگی امروز و فردای جامعه</p> <p>- کشور را ثروتمند و بی‌نیاز و به معنی واقعی دارای اعتمادبه‌نفس کنند.</p> <p>- باید زمان تمرکز بر بهره‌برداری از دستاوردهای گذشته و نیز ظرفیت‌های استفاده‌نشده باشد.</p>	<p>مبارزه با تحریم</p>	<p>سیاست‌ها در حوزه‌ی فراملی (با تأکید بر برون‌گرایی)</p>
<p>- ایران با دارا بودن یک درصد جمعیت جهان دارای ۷ درصد ذخایر معدنی جهان است.</p> <p>- منابع عظیم زیرزمینی؛</p> <p>- موقعیت استثنایی جغرافیایی میان شرق و غرب و شمال و جنوب؛</p> <p>- بازار بزرگ ملی؛</p> <p>- بازار بزرگ منطقه‌ای با داشتن ۱۵ همسایه با ۶۰۰ میلیون جمعیت؛</p> <p>- سواحل دریایی طولانی؛</p> <p>- حاصل‌خیزی زمین با محصولات متنوع کشاورزی و باغی؛</p> <p>- اقتصاد بزرگ و متنوع؛</p> <p>- بسیاری از ظرفیت‌ها دست‌نخورده مانده است.</p> <p>- ایران از نظر ظرفیت‌های استفاده‌نشده طبیعی و انسانی در رتبه ی اول جهان است.</p>	<p>تبدیل شدن به قدرت اقتصادی منطقه</p>	<p>راهبردهای اقتصادی مقام معظم رهبری در توصیه سوم بیانیه گام دوم انقلاب</p>

۴-۲. ظرفیت‌های استراتژیک ایران در صنعت حلال

آمارها و ارقام نشان می‌دهد در حال حاضر کشورهای غیرمسلمان با سرمایه‌گذاری در این صنعت، پا به عرصه صادرات و تأمین نیازهای کشورهای مسلمان گذاشته‌اند. آمارهای جهانی حاکی از آن است که صنعت غذای حلال بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۰، رشدی بالغ بر ۴۰۰ میلیارد دلار را تجربه کرده است. بازار جهانی غذای حلال در سال ۲۰۲۰ به ارزش ۱.۹ تریلیون دلار آمریکا رسیده است (ایمک^۱، ۲۰۲۱، ص ۳). برخی پیش‌بینی و تحقیقات در این حوزه قابل تأمل است. بزرگ‌ترین بازار مصرف‌کنندگان مسلمان، بخش غذا و نوشیدنی حلال است. از سال ۲۰۱۸، بازار مسلمانان تقریباً به ۲.۲ تریلیون دلار رسیده و می‌تواند تا سال ۲۰۲۴ از مرز ۳.۲ تریلیون دلار عبور کند (منه^۲، ۲۰۲۲، ص ۳). همچنین اقتصاددانان دیگری پیش‌بینی کردند بازار صنعت حلال جهانی در سال ۲۰۳۰ از ارزش فعلی آن ۳.۱ تریلیون دلار به ۵ تریلیون دلار آمریکا خواهد رسید (عبد مبین^۳، ۲۰۲۱، ص ۲۷). در مجموع مسلمانان ۲۴ درصد از جمعیت جهان یا ۱.۶۵ میلیارد نفر را تشکیل می‌دهند (کتنی^۴، ۲۰۱۹، ص ۷۰۱). به ۲.۲ میلیارد نفر در سال ۲۰۳۰ خواهد رسید (نارچمی^۵، ۲۰۱۷، ص ۴۲). از نظر جغرافیایی، بازار جهانی غذا و نوشیدنی حلال به چهار منطقه‌ی منطقه‌ی اصلی تقسیم شده است: ۱. آمریکای شمالی: ایالات متحده و کانادا ۲. اروپا: انگلستان، آلمان، فرانسه، ایتالیا، روسیه، بلژیک، لهستان، ترکیه و بقیه‌ی اروپا ۳. آسیا و اقیانوسیه: چین، هند، ژاپن، کره جنوبی، استرالیا و نیوزلند، تایلند، اندونزی، مالزی، ویتنام، سنگاپور و بقیه آسیا و اقیانوسیه ۴. بقیه‌ی جهان: آمریکای لاتین، خاورمیانه و آفریقا (هندانی^۶، ۲۰۲۱، ص ۳). مالزی در سراسر جهان به‌عنوان قطب غذای حلال جهان و پیشرو در این صنعت شناخته شده است. به‌غیر از این کشور، رقابت شدید بین کشورهای مسلمان و غیرمسلمان، از جمله انگلیس، فرانسه، استرالیا و نیوزلند وجود دارد (سوپات^۷، ۲۰۱۹، ص ۱۵۸). بنابراین تجارت حلال، بازاری بدون ریسک و مطمئن است که علاوه بر مسلمانان با جمعیت بالای یک میلیارد و نیم، کشورهای غیرمسلمان نیز

-
1. Imarctgroup
  2. Menne
  3. Abd Mubin
  4. Kettani
  5. Nurrachmi
  6. Handani
  7. Supaat

از مصرف‌کنندگان این محصولات محسوب می‌شود و همین امر موجب شده است که بازار عظیمی پیش‌روی تولیدکنندگان این بخش قرار گیرد. قابل توجه است، اکثر کشورهای مصرف‌کننده‌ی محصولات حلال، شرایط مناسبی برای تولید این‌گونه محصولات را ندارند؛ لذا این خلأ فرصتی بزرگ و استراتژیک برای ایران را به همراه خواهد داشت. ظرفیت‌های استراتژیک ایران در منطقه و جهان زمینه‌ی مناسبی برای حضور ایران در بازار جهانی حلال فراهم نموده که به مؤلفه‌های اصلی آن اشاره خواهد شد:

۴-۲-۱. منابع طبیعی متنوع و غنی: ایران دارای مناطق کشاورزی متنوعی است و الگوهای کشت گوناگونی را می‌توان در قسمت‌های مختلف آن پیاده‌سازی کرد. این محصولات می‌تواند شامل مواد اولیه‌ی فرآورده‌های غذایی، دانه‌های روغنی، حبوبات، گیاهان ریشه‌ای، سبزیجات و خوراک دام و طیور نیز باشد. در این‌باره نگاهی کوتاه به جایگاه صادراتی ایران، پتانسیل‌های کشور را در این حوزه نمایان می‌سازد؛ به‌عنوان نمونه ایران در تولید گوشت قرمز جایگاه ۱۹ دنیا، در تولید گوشت طیور جایگاه ۱۰ دنیا، در تولید شیر جایگاه ۲۴ دنیا، در تولید تخم‌مرغ جایگاه ۹ دنیا و در تولید عسل جایگاه سوم دنیا را در سال ۲۰۱۶ کسب کرده است (قنبری شیرسوار، ۱۳۹۷، ص ۸). طبق آخرین آمارهای سازمان فائو، ایران بزرگ‌ترین صادرکننده‌ی محصولات لبنی در آسیا در سال ۲۰۲۲ اعلام شده است (فائو، ۲۰۲۲، ص ۶). بنابراین محصولات کشاورزی و دامی (که پایه‌ی اساسی صنعت حلال هستند) ایران را به کارآمدترین تولیدکننده‌ی این محصولات در خاورمیانه تبدیل کرده است. با توجه به سیاست‌های ابلاغی امام خامنه‌ای مبنی بر افزایش صادرات غیرنفتی و جهش تولید، صنعت حلال با برنامه‌ای حساب‌شده برای تولید و صادرات فرآورده‌های حلال کشور و ایجاد زیرساخت کیفی می‌تواند جمهوری اسلامی ایران را به یکی از مراکز اصلی تولید محصولات حلال به‌ویژه مواد غذایی با کیفیت برتر در منطقه تبدیل کند.

۴-۲-۲. سرمایه‌ی انسانی کارآمد: بر اساس ارزیابی‌های بانک جهانی، نمره‌ی «شاخص سرمایه انسانی» ایران ۰/۵۹ است؛ یعنی کودکان در صورتی‌که از آموزش و سلامت کامل برخوردار باشند به ۵۹ درصد سطح بهره‌وری بالقوه خود خواهد رسید. بر اساس ارزیابی‌های این بانک، مقدار «شاخص سرمایه انسانی» ایران بالاتر از میانگین منطقه‌ای است؛ ضمن اینکه بانک جهانی معتقد است امتیاز ایران در شاخص سرمایه انسانی در فاصله‌ی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ حدود

۰,۰۳ افزایش پیدا کرده است (بانک جهانی^۱، ۲۰۲۰، ص ۲). امام خامنه‌ای در این باره می‌فرماید: «یکی از مزیت‌های بزرگ کشور عبارت است از فرصت جمعیت جوان کشور. به تعبیر این جمعیت‌شناس‌ها «پنجره‌ی جمعیتی». این فرصت تا بیست سال دیگر ادامه خواهد داشت؛ اگر در این بیست سال توانستیم پایه‌های کار خودمان را محکم کنیم که برد کردیم» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۰۸/۲۸). در حال حاضر جمعیت ایران جمعیتی جوان است که در سن فعالیت و کار به سر می‌برند و بستری برای رشد و توسعه‌ی اقتصادی کشور محسوب می‌شود. این دوره پنجره فرصت را برای رونق تولید به‌ویژه تولیدات صنعت حلال گشوده است؛ زیرا هزینه‌های عمومی (آموزش و بهداشت) در بخش‌های تولیدی و صنعتی سرمایه‌گذاری می‌شود.

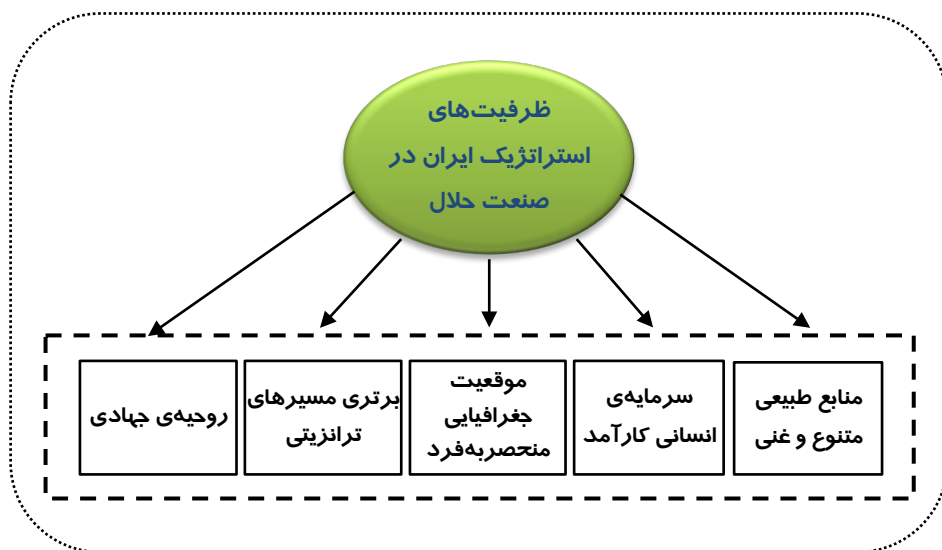
۴-۲-۳. **موقعیت جغرافیایی منحصر به فرد:** ایران، جمعاً با پانزده کشور همسایه است که این همسایگی در مرزهای زمینی هفت کشور و مرز دریایی با هشت کشور می‌باشد. همسایگان جنوبی ایران در خلیج فارس، کشورهای عربی هستند که از نظر کشاورزی به دلیل کمبود زمین‌های مناسب کشت و منابع آبی، در وضعیت مطلوبی نیستند و بدین جهت بازار مناسبی برای صادرات محصولات کشاورزی ایران به‌شمار می‌آیند (شریفی و مهدوی، ۱۴۰۰، ص ۳۰). ایران در صادرات برخی محصولات کشاورزی سابقه‌ی به نسبت طولانی دارد. موقعیت راهبردی ایران نیز وضعیت مناسبی برای حضور محصول‌های حلال در بازارهای منطقه‌ای و بین‌المللی فراهم کرده است. کشورهای اسلامی حدود یک‌پنجم جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند که این مورد، شاخص مناسبی برای بازار مصرف حلال محسوب می‌شود. وجود بازار مصرف گسترده، الگوهای مصرفی مشترک برای محصول‌های حلال و نیز دین مشترک می‌تواند زمینه‌ی امکان صادرات بیشتر محصولات حلال را برای ایران فراهم سازد.

۴-۲-۴. **برتری مسیرهای ترانزیتی:** ایران از جمله کشورهایی است که در مسیرهای ترانزیتی بین‌المللی و کریدورهای ارتباطی فراقاره‌ای قرار گرفته است. به‌عنوان نمونه کریدور شمال- جنوب امکان ترانزیت ریلی کشورهای شمال اروپا و آسیای میانه را از راه بنادر جنوبی ایران و دریای خزر به کشورهای حوزه اقیانوس هند و خلیج فارس برقرار می‌سازد (پوررمضان، ۱۴۰۱، ص ۶۶۳). یکی دیگر از مسیرهای استراتژیک، طرح ابتکار کمربند-جاده راه ابریشم است که ایران مانند یک

پل ارتباطی استراتژیک چین را به اروپا و هم به خلیج فارس متصل می‌کند (اوسویچ^۱، ۲۰۱۸، ص ۲۲۹). با توجه به اهمیت ترانزیت حلال به‌عنوان مکمل فرایند حلال، فرصت‌های بی‌نظیر و کمتر شناخته‌شده‌ی ایران، می‌تواند ایران را به قطب ترانزیت حلال در منطقه و جهان مبدل سازد که از چند جهت قابل‌بررسی است: امکان حمل‌ونقل بین‌المللی کالاهای حلال ایرانی با هزینه‌ی کمتر و ارسال سریع‌تر و همچنین کسب درآمدهای ترانزیتی قابل توجه از کشورهای فعال در تجارت حلال از نکات مثبت موقعیت ترانزیتی ایران است.

۴-۲-۵. روحیه‌ی جهادی مبتنی بر ارزش‌های انقلاب اسلامی: پس از پیروزی انقلاب اسلامی با تأسیس بسیج توسط امام خمینی (ره) ارزش‌های متعالی به‌عنوان الگوی نوین «روحیه جهادی در تفکر بسیجی» در اداره‌ی جامعه به همگان معرفی شد که امام خامنه‌ای همواره در سالیان گذشته بر آن تأکید داشته‌اند. ایشان در تبیین روحیه‌ی جهادی می‌فرمایند: «روحیه‌ی جهادی یعنی کار را برای خدا انجام دادن، کار را وظیفه‌ی خود دانستن، همه‌ی نیروها را در راه‌کار درست به میدان آوردن.» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۰۷/۲۲). ضمن اینکه در خصوص کار جهادی و اهمیت آن در حوزه‌ی اقتصاد تأکید می‌نمایند: «امروز عرصه‌ی اقتصاد، عرصه‌ی جنگ است، جنگی از نوع خاص.

نمودار شماره ۱. نمودار ظرفیت‌های استراتژیک ایران در صنعت حلال

1. Osiewicz

اگر عرصه‌ی اقتصاد، عرصه‌ی جنگ است پس باید در این عرصه جهاد کنیم و باور کنیم که بدون کار جهادی وضعیت تولید و اقتصاد کشور درست نخواهد شد.» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۰۱/۰۱) همان‌طور که آموزه‌های اسلامی و سیره‌ی ائمه اطهار (ع) کسب روزی حلال و کار را نوعی عبادت تلقی می‌کنند؛ تبیین درست روحیه‌ی جهادی در تلاش اقتصادی می‌تواند فرصت جدیدی را در اختیار توسعه‌ی صنعت حلال قرار دهد. حضور افراد انقلابی با روحیه‌ی جهادی و همچنین تغییر نگاه صرفاً مادی و منفعت‌طلبانه به نگاه معنوی تکلیف‌گرایانه و مجاهدت در راه خدا، رونق تولید و شتاب صادراتی در محصولات حلال را در مسیری پویا قرار خواهد داد.

۵. صنعت حلال؛ تحقق راهبردهای اقتصادی در تمدن‌سازی نوین اسلامی

لازمه‌ی شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی، ایجاد ساختار مطلوب نظام اقتصادی بر پایه‌ی آموزه‌های اسلامی است؛ تأکید امام خامنه‌ای بر موضوعات اقتصادی متناسب با مقتضیات زمان و نیاز بشری نشان می‌دهد پیشرفت اقتصادی، به‌عنوان یک عنصر بی‌بدیل در توسعه‌ی حیات تمدن اسلامی نقش‌آفرینی نموده است. صنعت حلال به‌عنوان یکی از جلوه‌های اقتصاد اسلامی، پتانسیل‌های عظیمی برای رشد و شکوفایی تجارت، صنعت و کشاورزی دارد که با توجه به سند ارزشمند بیانیه گام دوم انقلاب می‌تواند چشم‌اندازهای نوینی را در ایجاد نظام اقتصادی مطلوب در تمدن‌سازی نوین اسلامی بگشاید. با توجه به مضامین مستخرج از توصیه‌ی سوم این بیانیه، راهبردهای اقتصادی مقام رهبری در دو حوزه‌ی ملی با تأکید بر درون‌زایی و حوزه‌ی فراملی با تأکید بر برون‌گرایی شناسایی شده است که در ادامه تأثیر صنعت حلال (با توجه به ظرفیت‌های ذکرشده ایران) بر تحقق این مؤلفه‌ها مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۵-۱. صنعت حلال و تحقق راهبردهای اقتصادی در حوزه‌ی ملی

۵-۱-۱. افزایش تولید ملی: صنعت حلال از دو طریق عمده می‌تواند بر افزایش تولید داخلی اثرگذار باشد: خلق بازارهای بکر برای تولیدات داخلی، توسعه‌ی زیرساخت‌های تولیدی.

الف. خلق بازارهای بکر برای تولیدات داخلی: یکی از مهم‌ترین چالش‌ها در حوزه‌ی تولید داخل «کمبود فراگیر تقاضا» برای کالاها و خدماتی است که تولید می‌شود یا توانایی تولید آن

وجود دارد. مضاف بر اینکه رکود جهانی بازار در دوره‌ی بحران کرونا بر افت و تنزل تقاضا برای خرید کالا افزوده است و تولیدکنندگان را بر آن داشته که به دنبال کشف یا خلق فرصت‌های جدید در بازار جهانی و استفاده از آن باشند. بازار غذاهای حلال با توجه به گستره‌ی کشورهای مسلمان‌نشین از شرق تا غرب دربرگیرنده‌ی بازارهای جدید و ناشناخته هستند. طبق آمار پیش‌بینی می‌شود بازار حلال با رشد تقریبی ۶.۳ درصدی سالانه تا سال ۲۰۲۴ به ۲.۰ تریلیون دلار برسد (دینراستنادارد، ۲۰۲۰، ص ۲۷). بر این اساس گسترش صنعت حلال مزیت راهبرد پایدار برای کشور است که با خلق فرصت‌های نوین برای محصولات و خدمات حلال می‌تواند به درستی از بازارهایی با جمعیت اکثریت و اقلیت مسلمان بهره‌برداری نماید؛ مشروط به اینکه با شناسایی پتانسیل‌های بالفعل و بالقوه و درک نیازها و خواسته‌های مشتریان کالاهای حلال، استراتژی مناسبی را برای تسخیر بازار هدف در نظرگیرند. نتیجه و خروجی نهایی موفقیت در این عرصه به افزایش تقاضا برای تولیدات داخلی و تقویت بنیه‌ی تولید ملی و بومی منتهی خواهد شد.

ب. توسعه‌ی زیرساخت‌های تولیدی: در خصوص رونق و جهش تولید، رهبر معظم انقلاب تأکید کردند که حمایت از تولید صرفاً به معنای تزریق نقدینگی نیست و بخش‌ها و زیرساخت‌هایی هستند که باید برای جهش تولید به آنها اهمیت و اولویت داده شود (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۲/۱۷). بر پایه‌ی اندیشه ایشان، برای دستیابی به اقتصاد بهره‌ور و رونق تولید، ایجاد زیرساخت‌ها در جهت شکل‌گیری بسترهای لازم برای دستیابی به فرایند تولیدی پویا و رقابتی، امری لازم و ضروری است. همان‌گونه که صادرات ضامن بقای تولید و ایجاد اشتغال است، ورود به بازار صادرات حلال می‌تواند عامل ارزآوری برای کشور بوده و جذب ارز، زیرساخت‌های تولیدی کشور را فراهم کند. طبق آمار ۲۰۲۰، ارزش اقتصاد جهانی حلال تا سال ۲۰۲۴ به ۳.۲ تریلیون دلار تخمین زده می‌شود (ای ازم، ۲۰۲۰، ص ۴۸). حضور تولیدکنندگان ایرانی در بازار جهانی حلال ضمن افزایش اعتمادبه‌نفس تولیدکنندگان داخلی، با دارا بودن کیفیت و بسته‌بندی‌های قابل رقابت در عرصه‌ی بین‌المللی و انطباق آن با استانداردهای گواهینامه بین‌المللی حلال، موجب پیشرفت خودبه‌خودی واحدهای تولیدی در این عرصه و ارائه‌ی محصول با کیفیت به متقاضیان بازار حلال می‌شود.

۵-۱-۲. اقتصاد مستقل: گسترش صنعت حلال با افزایش و توسعه صادرات غیرنفتی بر ایجاد اقتصاد مستقل تأثیرگذار است.

الف. افزایش و توسعه صادرات غیرنفتی: گسترش و رونق صادرات یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های توسعه اقتصادی پایدار محسوب می‌گردد که از اهداف اصلی در سیاستگذاری مربوط به بخش تجارت خارجی است. بنابر شرایط اقتصادی ایران که کاهش وابستگی به درآمدهای ارزی صادرات نفت را هدف‌گذاری نموده است، نقش بی‌بدیل صادرات غیرنفتی در کاهش و رفع این وابستگی بسیار مورد توجه بوده است؛ جایگاه ویژه‌ی اقتصاد غیرنفتی در برنامه‌های توسعه اقتصادی کشور و تأکید بر گسترش آن بر اهمیت آن افزوده است. صادرات غیرنفتی از جمله صادرات محصولات حلال، از طریق ارزآوری بیشتر، منجر به کاهش وابستگی اقتصاد کشور به صادرات نفت خام خواهد شد و به‌واسطه‌ی ورود تولیدکنندگان داخلی به بازارهای خارجی و بین‌المللی، تقاضا برای محصولات دامی و کشاورزی افزایش خواهد یافت. البته باید توجه داشت، توسعه صادرات و حضور در بازار جهانی حلال و نیز کسب موقعیت، ماندگاری و ارتقاء در این بازار منوط بر ابتکار عمل در ترسیم یک راهبرد مشخص خواهد بود.

۵-۲. صنعت حلال و تحقق راهبردهای اقتصادی در حوزه‌ی فراملی

۵-۲-۱. مقابله با پیامدهای تحریم‌های نفتی: ترویج صنعت حلال از دو طریق ارزآوری و هم‌افزایی از طریق دیپلماسی غذای حلال در مقابله با تحریم‌ها می‌تواند مؤثر باشد.

الف. ارزآوری و تأمین ارزی کشور: نیاز مبرم کشور به درآمدهای ارزی حاصل از صادرات نفت و گاز سبب گردیده است تا این بخش به‌عنوان بخشی کلیدی برای مؤثرتر کردن تحریم‌ها از سوی ایالات متحده و اتحادیه اروپا مورد استفاده قرار گیرد. این تحریم‌های بخش نفت و گاز، مجازات‌های شرکت‌هایی که به طرق مختلف به توسعه‌ی فعالیت‌های مختلف صنعت نفت و گاز ایران کمک نمایند، در نظر گرفته است. نتایج یک تحقیق بر اساس شبیه‌سازی^۱ KTAB نشان می‌دهد، با ادامه‌ی تحریم‌های یکجانبه آمریکا بعد از سال ۲۰۱۹، صادرات نفت خام ایران کاهش ۴۰ تا ۴۵ درصدی داشته است (بولینو^۲ و دیگران، ۲۰۱۹، ص ۲۸). متنوع نبودن درآمدهای

1 . KAPSARC Toolkit for Behavioral Analysis

2 . Bollino

ارزی کشور و وابستگی بیش از حد این درآمدها به صادرات نفت خام، موجب شده است تا اقتصاد کشور، اقتصادی ضربه‌پذیر در قبال تحریم‌های نفتی بوده و مقاومت لازم در برابر تهدیدهای بیرونی را نداشته باشد. تحریم مستقیم خرید نفت ایران، لزوم معماری صحیح در خصوص تجارت غیرنفتی کشور مبتنی بر وضعیت تحریمی را روشن می‌نماید. در این بین راهکار اساسی، تغییر ترکیب و تنوع‌دهی به سبد صادرات کشور با وزندهی بیشتر به صادرات محصولات غیرنفتی از جمله محصولات کشاورزی و دامی است. با توجه به عدم تحریم مستقیم محصولات کشاورزی و دامی، باید این محصولات را آخرین بخش و بازارهای آن را آخرین بازاری دانست که از آثار مخرب و غیرمستقیم تحریم‌های اقتصادی دستخوش آسیب شده‌اند. تحریم صادرات نفتی در زمانی که تنوع کالاهای صادراتی غیرنفتی در کشور تحریم‌شونده پایین باشد، می‌تواند بسیار مخاطره‌آمیز تلقی گردد. گسترش صنعت حلال با متنوع‌سازی صادرات شامل محصولات کشاورزی و دامی و فرآورده‌های آن می‌تواند به درآمدهای ارزی کشور تنوع بخشد و باعث افزایش سهم اقتصادی در تجارت بین‌الملل شود.

ب. هم‌افزایی از طریق دیپلماسی غذای حلال: اصطلاح دیپلماسی غذا^۱ نوعی از دیپلماسی است که سام چاپل سوکول^۲ آن را این‌گونه تعریف کرد: «استفاده از غذا به‌عنوان ابزاری برای ایجاد درک بین فرهنگی به امید بهبود تعاملات و همکاری» (چپل سوکول، ۲۰۱۳، ص ۱۶۲). دیپلماسی غذای حلال در مقایسه با سایر اقدامات کشورهای اسلامی به‌مراتب موفقیت‌آمیزتر و گسترده‌تر عمل کرده است. یکی از مشکلات اصلی ناشی از تحریم‌ها، محدودسازی مبادلات بین‌المللی است، توجه هرچه بیشتر به تعامل و هم‌افزایی با همسایگان با توجه به نقاط قوت ایران همچون کالا و خدمات حلال به گسترش نفوذ ایران در بازارهای منطقه، تقویت تولید داخلی و اشتغال‌زایی و دستیابی به ارزش‌افزوده مناسب و درآمدهای ارزی برای کشور منجر خواهد شد. با در نظر گرفتن جمعیت چند صد میلیونی همسایگان، می‌توان به بازار همسایگان به‌عنوان بازار مصرف و تأمین‌کننده‌ی محصولات حلال نگریست. در واقع تعامل با کشورهای منطقه به‌ویژه جهان اسلام از طریق دیپلماسی غذای حلال، مسیری تازه در مبادلات تجاری ایران خواهد بود. ضمن اینکه تقویت روابط دوجانبه و چندجانبه در قالب دیپلماسی مذکور از طریق جلوگیری از انزوای ایران،

.....
1 . Gastro Diplomacy
2 . Chapple-Sokol

به دلیل پرهزینه کردن سیاست‌های تحریمی و همچنین جلوگیری از برگشت‌پذیری تحریم‌ها، می‌توان از چالش‌ها و تهدیدات ناشی از تحریم‌ها جلوگیری کرد.

۲-۲-۵. تبدیل شدن به قدرت اقتصادی منطقه‌ای: ایران با گسترش صنعت حلال، از طریق برندسازی در فرآورده‌های حلال قادر خواهد بود به جایگاه قدرت اقتصادی منطقه‌ای دست یابد.

الف. برندسازی ایران در فرآورده‌های حلال: برند حلال در سطح جهان در حال توسعه است. کشورهای غیر اسلامی نیز علائق تجاری خود را برای ورود به دادوستد محصولات غذایی حلال نشان داده‌اند؛ تا جایی که کالاهای صنعت حلال با اختلاف ۱۵ تا ۳۰ درصد گران‌تر از سایر کالاهای همسان در بازارهای اروپا به فروش می‌رسد. در بازار جهانی حلال، چندین بازیگر برای به دست آوردن سهم عمده در بازار رقابت می‌کنند. شرکت نستله^۱ از جمله شرکت‌هایی است که با موفقیت به این بازار رو به رشد ورود کرده است. حدود سه دهه پیش شرکت چندملیتی نستله به این بخش از بازار توجه و شروع به سرمایه‌گذاری کرد و امروزه نه تنها از رهبران تجارت حلال در جهان است بلکه یکی از معتبرترین گواهینامه‌های حلال را برای محصولات غذایی صادر می‌کند (مرکز تجارت بین‌المللی^۲، ۲۰۱۵، صص ۳۰-۳۵). در جهان امروز نشان حلال بر روی محصولات، صرفاً یک نماد دینی و مذهبی نیست بلکه یک آرم بین‌المللی جهت تضمین سلامت و کیفیت کالاهاست که علیرغم سبک زندگی جدید، یک صنعت و کسب‌وکار متفاوت جهانی را به وجود آورده است که لازمه‌ی موفقیت برای حضور در این بازار نوپا، برندسازی است. برندسازی و خلق نشان قابل‌اعتماد برای کشورهای اسلامی می‌تواند به فروش حداکثری محصولات و موفقیت تجاری منجر شود. بنابراین صنعت حلال یکی از فرصت‌های منحصربه‌فرد برای ایران تلقی می‌شود که در صورت برندسازی می‌تواند انگیزه‌ی تجاری خود را در منطقه و جهان منحصربه‌فرد کند تا به منافع اقتصادی گسترده‌تری دست یابد و رویکرد حداقلی به منابع انرژی را پیگیری نماید. بر این اساس موفقیت ایران در صنعت حلال، یکی از مؤلفه‌های قدرت اقتصادی برای ایران تلقی خواهد شد.

۳-۵. چالش‌ها و راهکارها

در این بخش، چالش‌ها و پیشنهادات راهبردی جهت برون‌رفت از آنها به صورت کلی و

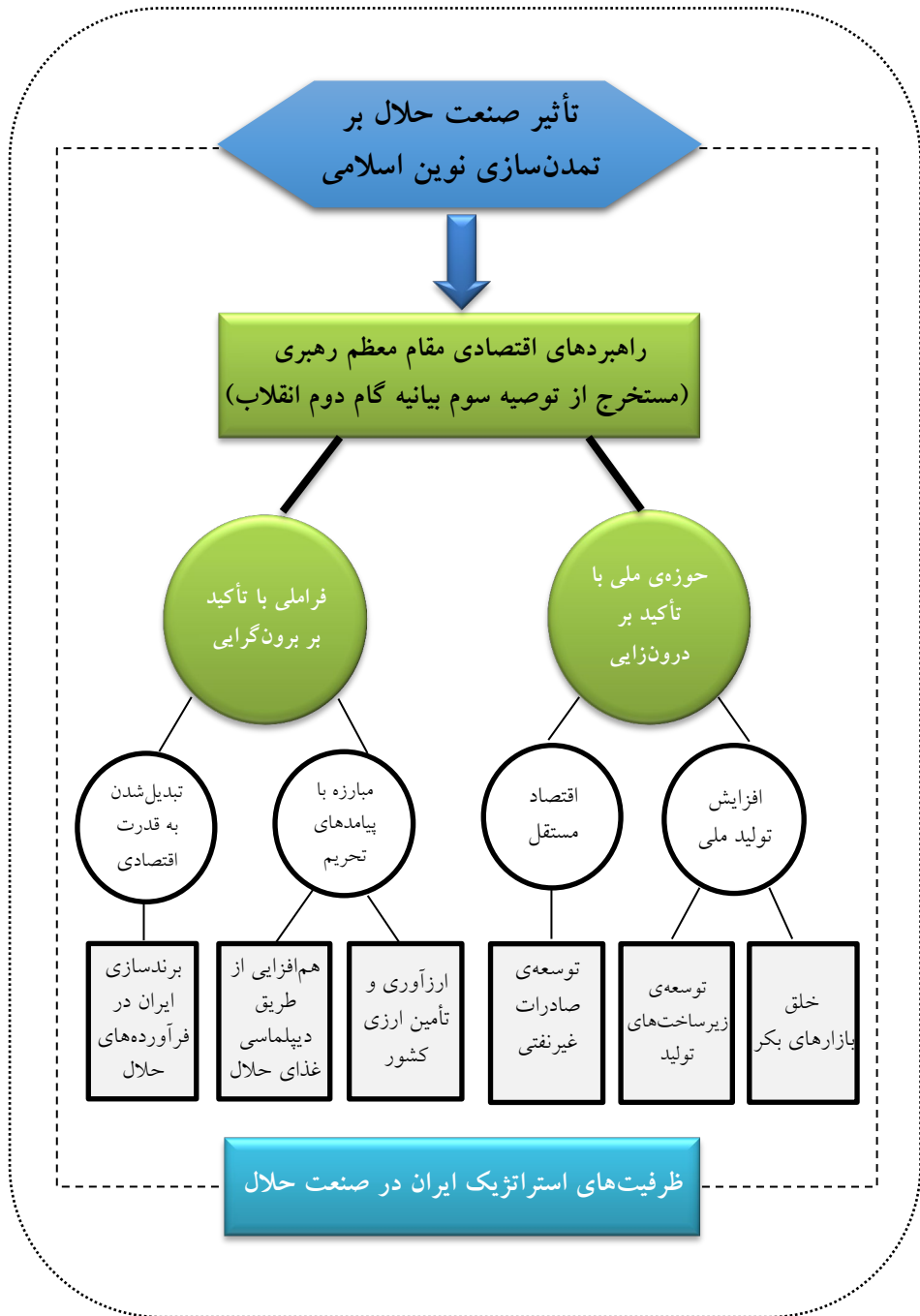
1 . Nestlé

2 . International Trade Centre

مختصر مورد بررسی قرار گرفته است اما ارزیابی دقیق این چالش‌ها و موانع، نیازمند یک پژوهش مفصل و مستقل جداگانه است. علیرغم ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های بالای تولید محصولات حلال، بازار این صنعت با چالش‌ها و موانعی مواجه است. باید توجه داشت، با رفع این موانع، امکان توسعه صادرات محصولات حلال و حضور در بازارهای جهانی به صورت پررنگ وجود خواهد داشت. عدم وجود متولی مشخص در خصوص صادرات محصولات حلال، عدم تدوین برنامه‌ریزی درازمدت، نبود حمایت‌های مؤثر از تولیدکنندگان و صادرکنندگان، عدم آگاهی صادرکنندگان از قوانین تجاری و استانداردهای بین‌المللی صنعت حلال، نداشتن شناخت از بازارهای بکر، فقدان برندسازی و بازاریابی ضعیف از جمله چالش‌های این حوزه هستند.

راهکارها و پیشنهادات راهبردی

۱. ایجاد متولی و کارگزار مشخص در حوزه صادرات صنعت حلال که پاسخگوی تصمیمات اتخاذشده در این بخش باشد.
۲. تدوین برنامه‌ی راهبردی جامع در خصوص رونق صنعت حلال با همکاری نمایندگان بخش دولتی و تشکل‌ها به‌عنوان نمایندگان تولیدکنندگان و صادرکنندگان.
۳. الزام تولیدکنندگان به رعایت استانداردهای کیفی بین‌المللی و الزامات دریافت نشان حلال و همچنین تدوین برنامه‌های آموزشی در رابطه با فرآیندهای استاندارد تولید کالاهای حلال در جهان.
۴. ارائه‌ی مشوق‌های صادراتی برای فعالین برند حلال نظیر معافیت مالیاتی برای درآمدهای حاصل از صادرات محصولات حلال.
۵. تشکیل انجمن تولیدکنندگان غذایی حلال در سطح ملی و منطقه‌ای و شرکت نمایشگاه‌ها و همایش‌های بین‌المللی و انجام تبلیغات گسترده.
۶. صنعتی‌سازی و ارتقای فناوری در پروسه‌ی تولید محصولات دامی و کشاورزی حلال با فناوری روز و استانداردهای معتبر.
۷. نیازسنجی و شناخت تقاضای بازارهای مصرف حلال در منطقه و جهان و ورود به بازارهای بکر؛ تا فعالین بازار حلال کمترین ریسک، بیشترین سودآوری را داشته باشند.
۸. تأسیس و راه‌اندازی شرکت‌های چندملیتی صنعت حلال با کشورهای مالزی، ترکیه و اندونزی برای حمایت از (منافع و نیازهای مسلمانان، سرمایه‌گذاری و تقسیم فناوری میان مسلمانان).

نمودار شماره ۲. تحقق راهبرد اقتصادی در پیشبرد تمدن نوین اسلامی بر پایه‌ی صنعت حلال

نتیجه گیری

این پژوهش در پی بررسی چگونگی تأثیر صنعت حلال بر تحقق راهبردهای اقتصادی امام خامنه‌ای در جهت پیشبرد تمدن نوین اسلامی با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب بود. در این مسیر، پژوهش حاضر با هدف بررسی دیدگاه‌ها و تبیین راهبردهای ایشان در بیانیه گام دوم انقلاب، با نگاه ویژه به پیوند نظریه و عمل، نقشه‌راهی برای اقدام به سیاستگذاری کارآمد و مناسب در مقوله‌ی اقتصادی جهت ایجاد و شکوفایی تمدن نوین اسلامی ارائه نموده است. برای فهم چگونگی تحقق راهبردهای اقتصادی در توصیه‌ی سوم بیانیه گام دوم انقلاب، ۳۶ مضمون از متن این بیانیه استخراج شد که به‌عنوان زیربنای مضمون فراگیر محسوب گردید. یافته‌های پژوهش نشان داد راهبردهای مقام معظم رهبری، در دو دسته حوزه‌ی ملی (با تأکید بر درون‌زایی) و راهبردها در حوزه‌ی فراملی (با تأکید بر برون‌گرایی) در چهار شاخص افزایش تولید ملی، اقتصاد مستقل، مقابله با تحریم‌های ایالات‌متحده و تبدیل‌شدن به قدرت اقتصادی منطقه‌ای قابل‌طبقه‌بندی است. مسیر بررسی ایده آغازین به‌خوبی نشان داد، با توجه به ظرفیت‌های ایران شامل منابع طبیعی متنوع و غنی، سرمایه انسانی کارآمد، موقعیت جغرافیایی منحصربه‌فرد، برتری مسیرهای ترانزیتی و روحیه‌ی جهادی مبتنی بر ارزش‌های انقلاب اسلامی، صنعت حلال قادر است در ایجاد نظام مطلوب اقتصادی در راستای آرمان تمدن‌سازی نوین اسلامی اثرگذار باشد. صنعت حلال با خلق بازارهای بکر برای تولیدات داخلی، توسعه‌ی زیرساخت‌های تولیدی می‌تواند افزایش تولید داخلی را به ارمغان بیاورد؛ همچنین با افزایش و توسعه‌ی صادرات غیرنفتی، به دستیابی به اقتصاد مستقل کمک می‌نماید. از سوی دیگر، تجارت حلال از دو طریق تأمین ارزی کشور و هم‌افزایی از طریق دیپلماسی غذای حلال، پیامدهای منفی ناشی از تحریم‌های ایالات‌متحده را به‌صورت چشمگیری کاهش خواهد داد؛ درنهایت نیز برندسازی ایران در فرآورده‌های حلال، فرصت‌های قابل‌توجهی را در مسیر رسیدن به قدرت اقتصادی در منطقه پدید می‌آورد. بررسی یافته‌های پژوهش، بیانگر برآیند مثبت صنعت حلال بر تحقق راهبردهای اقتصادی مقام معظم رهبری در جهت ایجاد تمدن نوین اسلامی بوده است.

نگاه واقع‌بینانه به وضعیت ایران در بازار حلال نشان می‌دهد با وجود تلاش‌های صورت گرفته، ایران هنوز در صادرات صنایع حلال به حد قابل‌انتظار دست نیافته است. برخی از اقدامات

عملی نظیر ارائه‌ی مشوق‌های صادراتی برای فعالین برند حلال، الزام تولیدکنندگان به رعایت استانداردهای کیفی بین‌المللی و دریافت نشان حلال، آموزش بازاریابی بین‌المللی صنعت حلال برای صادرکنندگان، صنعتی‌سازی و ارتقای فناوری در پروسه‌ی تولید محصولات دامی و کشاورزی حلال، نیازسنجی و شناخت تقاضای بازارهای مصرف حلال در منطقه و جهان و ورود به بازارهای بکر، منجر به دستیابی به سهم حداکثری از این بازار خواهد شد. بی‌گمان پیگیری و تحقق منویات عالمانه رهبر معظم انقلاب در تمدن‌سازی نوین اسلامی عزم راسخ بدنه‌ی حاکمیت، نخبگان و مردم، در سطح دانشگاهی، فضای عمومی جامعه و بین نهادهای مسئول را می‌طلبد.

منابع

- قرآن کریم.
- امام خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۱۱/۲۲)، بیانیه‌ی گام دوم انقلاب.
- امام خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵/۰۲/۰۸)، بیانات در دیدار با جمعی از کارگران.
- امام خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲/۰۲/۰۹)، بیانات در اجلاس جهانی علما و بیداری اسلامی.
- امام خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۸/۰۸/۲۸)، بیانات در دیدار با تولیدکنندگان، کارآفرینان و فعالان اقتصادی.
- امام خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۴/۰۸/۲۲)، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در نهمین همایش ملی «نخبگان فردا».
- امام خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۴/۰۱/۰۱)، بیانات در حرم مطهر رضوی.
- امام خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹/۲/۱۷)، بیانات به مناسبت روز کارگر.
- پوررمضان، پرهام (۱۴۰۱)، «تحلیل تأثیرات توسعه‌کریدورهای ترانزیتی بر ارتقاء جایگاه دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران»، *مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل*، دوره ۵، شماره ۲، صص ۶۵۹-۶۸۷.

- شریفی تهرانی، عباس و مهدوی دامغانی عبدالمجید (۱۴۰۰)، «بررسی وضعیت موجود تولیدهای کشاورزی و منابع طبیعی ایران، مجله پژوهش‌های راهبردی در علوم کشاورزی و منابع طبیعی»، جلد ۶، شماره ۱، صص ۱۷-۳۴.
- قاسمی، بهزاد (۱۴۰۱)، «شناسایی شاخص‌های مقاومت اسلامی و تأثیر آن بر تمدن نوین اسلامی»، *مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، دوره ۵، شماره ۲، صص ۳۱۷-۳۳۲.
- قنبری شیرسوار، علی (۱۳۹۷)، بررسی وضعیت تولیدات دامی در ایران (چهل سالگی انقلاب)، تهران، اداره پژوهش‌های سیاسی صداوسیما جمهوری اسلامی ایران.
- مهدیان، حسین (۱۳۹۲)، *ژئوپلیتیک و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*، چاپ اول، تهران، دافوس.
- نوروزی، بیتا (۱۳۹۳)، «بررسی صنعت حلال کشور با محوریت صنایع غذایی»، *بررسی‌های بازرگانی*، دوره ۱۲، شماره ۶۸، صص ۱۶-۳۰.

References

- The Holy Quran. [In Persian]
- Abd Mubin Najaa (2021), "Readiness and Stakeholders Influence for Halal Logistics Practices Implementation towards Supply Chain Performance", *International Journal of Asian Social Science*, Volume 12, No. 1, pp 26-42.
- Attride-Stirling, J (2001), "Thematic networks: an analytic tool for qualitative research", *Qualitative research*, Volume 1, No 3, pp 385-405.
- Bollino Carlo Andrea and Others (2019) *Iran Sanctions: Implications for the Oil Market*, Riyadh: King Abdullah Petroleum Studies and Research Center (KAPSARC).
- Chapple Sokol Sam (2013), "Culinary Diplomacy: Breaking Bread to Win Hearts and Minds", *the Hague Journal of Diplomacy*, Volume 8, pp 161-183.

- E Azam Md. Siddique and Moha Asri Abdullah (2020), "Global Halal Industry: Realities and Opportunities", *International Journal of Islamic Business Ethics*, Volume 5(1), No 47, pp 47-59.
- FAO (2022), Dairy Market Review: Emerging trends and outlook, Rome.
- Ghanbari Shirswar, Ali (2018), Investigation of the situation of livestock production in Iran (40th anniversary of the revolution), Tehran, Political Research Department of the Islamic Republic of Iran. [In Persian]
- Ghasemi, Behzad (2022), "Identifying the indicators of Islamic resistance and its impact on modern Islamic civilization", *the Bi-quarterly New Islamic Civilization Fundamental Studies*, Volume 5, No 2, pp 317-332. [In Persian]
- Handani Narariya Dita (2021), "Product Awareness of International Muslim Students in South Korea about the Importance of Halal Food", *Research Horizon*, Volume 1, No 1, pp 1-6.
- Imam Khamenei, Seyed Ali (19/11/2019), The statements in a meeting with producers, entrepreneurs and economic activists. [In Persian]
- Imam Khamenei, Seyyed Ali (06/05/2020), The statements on Labor Day. [In Persian].
- Imam Khamenei, Seyyed Ali (13/11/2015), The statements in the meeting of the participants in the ninth National Conference "Tomorrow's Elites". [In Persian].
- Imam Khamenei, Seyyed Ali (2/11/2019), The second phase of the revolution. [In Persian].
- Imam Khamenei, Seyyed Ali (21/03/2015), The statements in the holy shrine of Razavi. [In Persian].
- Imam Khamenei, Seyyed Ali (27/04/2016), The statements in a meeting with a group of workers. [In Persian].
- Imam Khamenei, Seyyed Ali (29/04/2013), The statements at the World Summit of Scholars and Islamic Awakening. [In Persian].

- Imarcgroup (2021), Halal Food Market: Global Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecast 2021-2026. (Report).
- International Trade Center (2015), *from niche to mainstream – Halal Goes Global*, New York: United Nations.
- Kettani, Houssain (2019), *The World Muslim Population*, Boca Raton: Pan Stanford Publishing Pte Ltd.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (2005), “*Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences*”, The Sage handbook of qualitative research. Sage Publications Ltd. pp 191–215.
- Mahdian, Hossein (2013), *Geopolitics and National Security of the Islamic Republic of Iran*, first edition, Tehran, Dafos Publishing. [In Persian].
- Menne Firman and others (2022), Optimizing the Financial Performance of SMEs Based on Sharia Economy, *Journal of Open Innovation: Technol. Mark. Complex*, Volume 8, No 18. pp 1-24.
- Noroozi, Bita (2014) “Review of the country's halal industry focusing on the food industry”, *Commercial Survey*, Volume 12, No 68, pp 16-30. [In Persian].
- Nurrachmi Rininta (2017), “The Global Development of Halal Food Industry: A Survey”, *Tazkia Islamic Finance and Business Review*, Volume 11(1), pp 39-56.
- Osiewicz Przemyslaw (2018), “The Belt and Road Initiative (BRI): Implications for Iran-China Relations”, *Przegląd Strategiczny*, Volume 11, pp 221-232.
- Pourramzan, Parham (2022), “Analysis of the effects of the development of transit corridors on the promotion of economic diplomacy of the Islamic Republic of Iran”, *International Political Economy Studies*, Volume 5, No 2, pp 659-687. [In Persian].
- Sharifi Tehrani, Abbas and Mahdavi Damghani Abdul Majid (2021), “Review of the current situation of agricultural production and natural resources in Iran”, *Journal of strategic research in agricultural sciences and natural resources*, Volume 6, No 1, pp 17-34. [In Persian].

- Supaat S.H., N.Z. Nizam (2019), “Marketing Potential of Halal Food Products”, *International Journal of Recent Technology and Engineering* (IJRTE), Volume 8, pp 156-161.
- World Bank (2020), *Human Capital Index*; Islamic Republic of Iran, Data Bank.
- ----- (2020), “State of the Global Islamic Economy”, Driving the Islamic Economy Revolution, Dinar Standard, 2019/20 (Report).